

THEOLOGIA PRACTICA

Székely Csilla Imola*
Oláhdellő

Makkai Sándor egyházi és nemzetnevelési reformjai

Bevezetés

Makkai Sándor írásaiból, a róla szóló méltatásokból egy újítani kész, nagyszerű és merész lelket ismerünk meg. Azok az irányelvek és programok, amelyeket közel egy évszázada fogalmazott meg, ma is újszerűen, frissen, egészen közlelről hatnak, de mindaz a sok ötlet és terv, amely megszületett benne, ma sem valósult meg igazán. Maga Makkai Sándor is sokat tett azért, hogy beszédei, tanulmányai, prédikációi, programadásai, célkitűzései ne csak szavak maradjanak. Az új nemzeti-történelmi helyzethez nemcsak megírta a „magunk revíziója” égető szükségességét, hanem revízió elé állította önmagát is, s újra és újra visszanyúlt a tiszta Kijelentésig, a Szentírásig. Így a „revízió” Makkainál az önmagunkkal való szembenézést jelenti, vagyis azt, hogy életünket gyökereiből kell megújítanunk, nem pedig azt a határok visszaállítását, de még az ígért jogok érvényesítését sem, amelyekről az erdélyi magyarság évtizedekig nem mondott le.

Makkai Sándor nemcsak szóban, különböző társaságokban, szövetségekben (irodalmi-, Vécsi Szövetség, diák- és nőszövetségben) végzett munkásságát jellemzi a mélység és a szakszerűség, hanem reformiratait is, amelyekben a legégetőbb feladatokat fogalmazta meg. Ilyen szempontból fontosabb írásai

Makkai Sándor (1890–1951)
1927-ben

* Székely Csilla Imola (Marosvásárhely, 1977) 2003 óta az Oláhdellői Református Egyházközség lelkipásztora, vallásánár. A Debreceni Református Hittudományi Egyetem pasztorálpszichológiai képzésén talált rá a zenével segített mentálhigiéné témájára, s ennek eredményeképpen 2008 óta zenés estéket szervez. 2016-tól a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának doktorandusa. Kutatási területe: Kokas Klára pedagógiája.

például a *Magyar nevelés – magyar műveltség, Tudománnyal és fegyverrel (Arte et marte)*,¹ *Magunk revíziója*,² *Szolgálatom*.³

Makkai felfogása folyamatosan változott-alakult az évek során, és ez nemcsak korai pedagógiai szemlélete és későbbi nemzetnevelési elvei tükrözik, hiszen ahogyan az önmegújítást, a korral való haladást követelményként állította a magyarság és kortársai elé, úgy végezte a reformációt saját lelke tekintetében és elvi téren.

Vajdakamarási lelkipásztorként (1915–1917) a gyülekezeti munka átszervezésével kezdi szolgálatát: a presbiteri gyűléseket imásdágos, bibliamagyarázatos hitbéli tanácskozásokká fejleszti, fontosnak tartja az egyházfegyelem gyakorlását, az új gyülekezeti szellem kialakítását. A konfirmációi oktatást is új szellemen végzi, amelyet meg is ír *A konfirmáció reformja* címmel.⁴ A lelkészársakkal közösen az egyház megújításának programját is elkészítik, amelyet 1916-ban az egyházmegyei közgyűlés elé terjesztenek, s ez jelentette a kiindulópontot a reformtörekvések felé.

Később a Sárospataki Református Teológia gyakorlati tanszékének professzoraként és főiskolai lelkészként kezdte meg egyházébresztő elveinek gyakorlatba ültetését a vasárnapi iskola és az ifjúsági missziói munka beindításával. Átalakította a bentlakás rendjét, előadásokat, bibliaórákat tartott, amelyek újszerűségükkel hódították meg a teológus ifjúság és a tanártársak szívét. A reformáció négyszázadik jubileumára előadás-sorozatot rendezett. Azzal a képtelennek és merésznek számító ötlettel állt elő, hogy a háború utáni érdektelenségben és csendben akadémiai estélyeket, lelkészi konferenciákat szervez. Mindenki meglepetésére a konferencia országos méretűvé terebélyesedett, és nem a csüggedés, hanem

„[...] egy nagy megújhdás érzete, a komoly evangéliumi munka izzó vágya töltötte el a konferencián megjelenteket.”⁵

1921-től már a Kolozsvári Református Teológia igazgatójaként, a *Református Szemle* főszerkesztőjeként, 1922-től pedig az Erdélyi Református Egyházkerület főjegyzőjeként igyekezett megteremteni a felelős magyar nemzedék felnevelésének a feltételeit. A világháború elcsendesedése és a kisebbségi lét szorításainak felerősödése után Makkai Sándor tisztségei még nagyobb nyomatókkal bírtak, mivel Erdélyi Ev. Ref. Egyházkerület Theológiai Fakultássá lett Kolozsvár és egész Erdély lelki-szellemi fellegrára és fővárosa. Így indult el Kolozsvár egyetemista és értelmiségi köreiben az a tudományos előadás-sorozat, amelyet *Akadémiai estélyek*ként emlegetnek, s amelyeken Makkai maga is sok alkalommal adott

¹ Makkai Sándor: *Tudománnyal és fegyverrel. (Arte et marte.) A nemzetnevelés terve*. Révai kiad. és ny., Budapest 1939.

² Makkai Sándor: *Magunk revíziója*. Erdélyi Szépmíves Céh kiadványai 51. Erdélyi Szépmíves Céh, Kolozsvár 1931.

³ Makkai Sándor: *Szolgálatom. Theológiai önéletrajz*. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest 1990.

⁴ Makkai Sándor: *A konfirmáció reformja*. In: *Az Út*, 2. évf. (1916/7–8) 196–199. Ld. még uő: *A konfirmáció reformja érdekében*. In: *Az Út*, 2. évf. (1916/5) 140–142.

⁵ Makkai Sándor: *A mi egyházi konferenciánkról*. In: *Sárospataki Református Lapok*, 1918, 116.

elő. Fekete Károly Makkairól szóló tanulmányában⁶ megemlíti azt a levelet, amelyből kiderül, hogy előadásai után felröppenő hírneve és előadásainak hatása messze (kül)földre is eljutott. Németh László 1928-ban így ír Makkai beszédeiről:

„Egy papruhás gondolkozó vív ezekben az előadásokban a mai keresztyénséggel az örök keresztyénségért, az eleven élet fanatikusa idézi a kihűlt bazaltból a vulkán eredendő tüzet [...] Makkai forradalma az evangéliumé: a magasabb emberrégió kel föl az alacsonyabb ellen.”⁷

A Marosvécsen 1921 augusztusában tartott lelkeszi konferencia alkalmával megalakított *Vécsi Szövetség* tagjai, közöttük Makkai Sándor is, lelki megújulásra törekedtek, és meggyőződéseiket egyesítve a maguk köréből tervezték elindítani az egyház új, életteljes, missziói tevékenységét. Makkai egész sor belmissziói tevékenységet karolt fel, illetve indított útnak: gyülekezeti munkaprogramokat, missziói munkaterveket, *Az Út* című folyóirat újraindítását, újszövetségi gyakorlati kommentár megírását, az ifjúság lelkigondozását, az erdélyi Református Nőszövetséget, az egyházfegyelmet, a belmissziói munkát, lelkeszi és presbiteri konferenciák szervezését és a *Református Nagybetek* megrendezését. A szövetség munkájának eredményeképpen maga Nagy Károly püspök hívta össze és vezette az első nagy missziói konferenciát Sepsiszentgyörgyön 1924 őszén, és ezt követték később a *Református Nagybetek*.

A Soli Deo Gloria Diákszövetség kérésére írt *Öntudatos kálvinizmus* című írásában már letisztult kálvinista nézeteit foglalja össze:

„A kálvinizmus nem egyéb, nem több, de nem is kevesebb, mint a következetesen, végzetesen végigélt vallás [...], s kálvinista az, akinek Isten a sorsa.”⁸

A vallásoktatás reformja

Makkai Sándor ezt írja a *Magyar nevelés, magyar műveltség* című munkájában:

„A neveléstan filozófiai alapjai érdekelték, s törekvésem az volt, hogy az emberi szellem törvényeiből tisztazzam a nevelés végső elméleti lehetőségeit. Az a meggyőződés vezetett, hogy nevelni csak az egyes lelket lehet, mert csak az egyes lélek érték, a maga sajátos összemérhetetlenségében.”⁹

⁶ Fekete Károly: *Egyházunk egyik ébresztője: Makkai Sándor*. Kálvin Kiadó, Budapest 2001, 63–64.

⁷ Makkai Sándor: *Az elátkozott óriások*. (Nyolc előadás.) Minerva, Kolozsvár 1928. In: *Napkelet* 22. sz., 1928. nov. 15., (782–783) 782. Ld. még Németh László: Makkai Sándor: Az elátkozott Óriások. In: uő: *Két nemzedék. Tanulmányok*. Magvető Kiadó, Budapest 1970, (169–161) 369. [[http:// dia.pool.pim.hu/xhtml/nemeth_laszlo/Nemeth_Laszlo-Ket_nemzedek.xhtml](http://dia.pool.pim.hu/xhtml/nemeth_laszlo/Nemeth_Laszlo-Ket_nemzedek.xhtml)] (2017. márc. 12.)]

⁸ Makkai Sándor: *Öntudatos kálvinizmus. A református magyar intelligencia számára*. Soli Deo Gloria kiadása, Budapest 1925, 7. Második kiadása: Makkai Sándor: *Öntudatos kálvinizmus. A református magyar intelligencia számára*. „Az Út” kiadása, Kolozsvár 1926.

⁹ Makkai Sándor: *Magyar nevelés, magyar műveltség*, 28.

A gyakorlati tapasztalatok arra a belátásra vezették Makkait, hogy a vallásoktatás sikerét akadályok gátolják, s ezek között a nevelő személye a legnagyobb. Makkai vallásoktatási reformjának tartalmi alapját Kálvin *Institutiója* és a hitvallásaink képezték. Jelentősebb vallásfilozófiai írásai, tanulmányai a következők: *Bevezetés a személyiség paedagogikájába* (1912), *A nagy személyiségek nevelői jelentősége* (1913), *A vallás lélektana* (1914), *A hit szeme* (1915), *A hit problémája* (1916), *A református keresztyén világnézet* (1921), *A vallás az emberiség életében* (1923), *A vallás lényege és értéke* (1923), *A keresztyén vallás filozófiája* (kézirat 1918–1919), valamint *Az Út* hasábjain megjelent cikksorozat *Hogyan tanítsunk vallást?* címmel (1915–1916). Makkai érdeme az újra felfedezett *Heidelbergi Káté* gyors kiadása (1920), emellett filozófia-tankönyvet írt a középiskolák számára *A lélek élete és javai* címmel (1922), majd hittankönyvet *Kegyelemből, hit által* címmel (1923), amely református keresztyén elveink hitvallásos szellemű alapvetése.

Három feladatot nevez meg az iskola belső, önszervezési folyamatában: az iskola a valós világot hivatott megismertetni a növendékekkel, továbbá erős és jellemformáló neveléssel kell kifejlesztenie a személyiséget, jellemet; végül feladata olyan egyéneket nevelni, akik öntudatosan válnak a társadalom részévé és építőivé. Ezek a jó pedagógus fő feladatai. Makkai pedagógusképének megfogalmazása a reformpedagógia eszméit tükrözik: az új nevelő vezető kell hogy legyen, nem pedig vezér, olyan, aki csupán elindítja a tanulót a saját tehetségeinek és személyiségének felfedezésére, s miközben teljesen lemond a saját maga megfelelőségének illúziójáról – ha csak nem a tökéletes követendő példa akar lenni –,

„[...] egész lényével, szolgálai odaadásával mutat túl önmagán, az ifjúsággal közösen keresendő életcél felé.”¹⁰

A fiataloknak meg kell találniuk életük célját és értelmét, s ezért útmutatásra van szükségük – vallja Makkai Sándor. Pukánszky Béla ezért állapítja meg róla:

„Elutasítva Rousseau »naiv optimizmusát« és a Herbart-követők »merev intellektualizmusát«, módszerközpontúságát, hitet tesz a személyiségpedagógia Schneller István által kidolgozott rendszere mellett. [...] Makkai az individuális és szociális pedagógia szintézisére törekszik, amikor kifejti: a nevelés társadalmi meghatározottsága nem mond ellent annak a követelménynek, hogy a nevelés egyénformáló, személyiségalkító tevékenység legyen.”¹¹

Makkai nevelési elvei tehát személyiségközpontúak, pedagógiai nézetei is ebben gyökereznek. A tanításban sok függ a tanító személyiségétől, hiszen a tanulás folyamata szoros kapcsolatot jelent az anya, illetve a tanító és a gyermek között. A vallásitanítás tehát nem kevesebb, mint az élet tanítása, és az a célja, hogy mai élménnyé tegye a régi történetet. Makkai ezt vallja:

¹⁰ Makkai Sándor: *Magyar nevelés, magyar műveltség*, 89.

¹¹ Pukánszky Béla: *Személyiségpedagógia elméletben és gyakorlatban. Habilitációs értekezés*. [Kézirat], Debrecen 1999, 118–121. [<http://www.pukanszky.hu/szemped.pdf> (2017. márc. 12.)]

„Személyiséggé kell lennie a nevelőnek, a növendéknek, s személyivé válnia a nevelés módjának is.”¹²

A vallástanítás nem történhet egyébert, mint a gyermek hitének építése érdekében – a felismertetés szándékával, hogy tudniillik Isten, akiről a Biblia tanúságot tesz, az én személyes Istenem is. Tehát a jó pedagógus feladata ez: jó magot vetni. A többi pedig Isten dolga.

Makkai vallástanítási munkatervében fontos szerepe van a mesélésnek. A vallástanítás lépései pedig: elbeszélés, visszakérdezés, alkalmazás, fogadalomtétele, ének.

A kátétanításnak Makkai szerint nem a bibliai ismeretek elismétlését kell jelentenie, hanem olyan személyiségfejlesztés, amelyben

„[...] sokkal több a pásztori beszélgetés és a liturgiai elem, mint az oktatás, s főképpen valóságos gyakorlása az igaz keresztyén életnek.”¹³

A kisebbségpolitika reformja

Makkai Sándor már a háború forгатagában rádöbbsent arra, hogy olyan változások fognak bekövetkezni, amelyek nagy jelentőséggel bírnak majd az erdélyi magyarság helyzetében. Hamar ráérző, a dolgok lényegébe belelátó próféta-jellemére vall, hogy mindezek az akkor még csak jelekből érzett feltételezések néhány éven belül valóságossá váltak. Ennek a felismerésnek a következményeként olyan nemzeti programot fogalmaz meg, amelyben a vallásosságot és hitet állítja a nemzeti öntudat és sajátos kisebbségi magyar kultúra megvalósulásának fordulópontjába. E gondolatmenet alapján alakult ki a missziói terve, illetve a kisebbségben is megmaradásra lelkesítő nemzetnevelési programja: „Nemzet hivatása és emberi hivatás eggyé lesz: emberivé a nemzet által.”¹⁴ Ezen álláspontja mellett mindig kitartott annál is inkább, mivel a történelem alakulása igazat adott neki. Nemzetnevelő esszéinek címe: *Magyar fa sorsa. A vádolt Ady költésze* (1927), *Egyedül. Bethlen Gábor lelki arca* (1929), *Magunk revíziója* (1931), *Harc a szobor ellen. Négy Tanulmány* (Széchenyi-tanulmány, 1933).

A *Magunk revíziója* esszében a magunkba való alászállás Nátánaélnak, az előítéletek prototípusának bibliai történetével indul. Makkai új megvilágításában Nátánaél később kénytelen volt megváltoztatni a maga felfogását, és legyőzte előítéletét, mert látott és meggyőződött.

¹² Fekete Károly: Személyiség – érték – életmodell. A fegyelmezés témakörének megközeletése Makkai Sándor pedagógiai és valláspedagógiai munkásságában. In: *Sárospataki Füzetek* 2015/3, (43–56) 47.

¹³ Fekete Károly: *Egyházunk egyik ébresztője: Makkai Sándor*, 141. Ld. Makkai Sándor: A konfirmáció reformja. In: *Az Út* 1916, 196–199.

¹⁴ Adorjáni Zoltán: Makkai Sándor (1890–1951). In: Kozma Zsolt (szerk.): *Akik jó bizonyágot nyertek. A Kolozsvári Református Theológiai Fakultás tanárai 1895–1948*. Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár 1995, (206–234), 209., 18. láb., amely Makkai Sándor *A kobóban* című írásából (ld. *Protestáns Szemle* 1914, 521–528) idéz.

„Mi lett volna Nátánaélból, ha megmarad az előítélet börtönében? [...] Benne maradt volna a legborzasztóbb helyzetben: saját maga kötötte volna be a szemét az előítélet kendőjével, s ezzel az igazságot, az életet zárta volna el magától örökre.”¹⁵

Hasonlóképpen köti be szemét saját kezével az a nép, amely nem akar tudni az idők változásáról, s amely inkább él az előítélet botorságában, és kézlegyintéssel intézi el a reformok kötelező felhívását, miközben az élettől zárja el magát örökre. A reformok hangja még erősebb, és a legyintés még átkosabb egy kisebbség életében. „Micsoda átka az emberi életnek az előítélet!”¹⁶ amely nem egyéb, mint makacs és buta ragaszkodás elavult fogalmakhoz a meg-megújuló élettel szemben. Mégpedig ha ez a világ folyton változik, hullámzik, gazdagsodik, és hömpölyögve szélesedik, akkor a fogalmaink sem tehetnek mást, mint hozzáújulnak és követik az életet. Következésképpen szükség van lezárt fogalmaink föloldására, az előítéletektől való megtisztulásra, egyszóval nemzeti öntudatunk revíziójára, az élet új parancsszavának meghallására.

„A tények parancsa tehát ez: nemzeti öntudatunknak mindenképpen, bármi sorsban is, meg kell változnia, újulnia, tisztulnia”¹⁷

Ahhoz, hogy az erdélyi magyarság megmaradhasson, újra át kell vennie, újra meg kell fogalmaznia, egyszóval reformálnia kell életének alapkérdéseit, a tények által meghatározott alaphelyzetét, amelyek sorsát irányították. Meg kell látnia az igazságot, és számolnia kell az igazsággal, az idő múlásával, amely fogalmakat, eszméket, alapelveket tett kérdésessé. Aki figyelmen kívül hagyja ezt, annak fülébe a mindennapi élet eseményei ordítják bele ennek igazságát. Az, hogy előbbi életkeretünk, lehetőségeink, életformánk összeomlott, nem kényseríthet arra, hogy az ájultság állapotában maradjunk, hogy ne számoljunk ezzel, és eltaposva hagyjuk magunkat.

„Mindezek a leszámolási kísérletek az öncsalás és csalódás, a tévedés és tévesztés útjai reánk nézve, akik itt maradtunk, itt vagyunk, és itt kell megmaradnunk a törvényes rend minden tisztelete mellett – örökre magyaroknak. Mi Románia polgáraivá lettünk. Ennek az országnak törvényei és törvényes rendje a mi életünk meghatározója lett. Mi ennek a rendnek a kereteiben, ezekbe beilleszkedve kell, hogy magyarságunkat megtartsuk nem mások ellen, hanem a magunk öröklött lelki és szellemi egyéniségének békés és munkás érvényesítése érdekében. [...] (Magyarságunk) egyetlen atomját se alkudjuk el azért, mert így nehezebb magyarnak lenni, mert így önerőnkől kell magyarnak lenni.”¹⁸

¹⁵ Makkai Sándor: *Magyar fa sorsa*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár 2003, 243.

¹⁶ Uo. 244.

¹⁷ Uo. 256.

¹⁸ Uo. 251–252.

Ehhez pedig választ kell találnunk a megmaradás hogyanjára utaló kérdésekre: vajon miféle intézményekre, szervezetekre, fórumra lesz szükségünk politikai-szellemi téren, mit kellene átalakítani, átszervezni, milyen eszközeink vannak ehhez, és melyek nincsenek, hogyan lehet ezt a terhet elhordozni?

„Egy öntudatos és élni akaró közösség enélkül meg nem maradhat, s ha ennek megalkotására magát képtelennek tartja: kimondta önmaga felett a halálos ítéletet! [...] Kettős fronton kell harcolnunk, ez az igazság. Nem szűnhetünk meg küzdeni a jogainkért a külső fronton: ez természetes. De egy pillanatig sem szabad halogatnunk a belső probléma megoldását sem.”¹⁹

Szintén a *Magyar fa sorsában* írja:

„A kisebbségre nézve a maga szellemi életének és kultúrájának megteremtése, kifejllesztése és fenntartása nem luxus, hanem önfenntartásának lényege, melyet kölcsön nem vehet, és kívülről nem táplálhat: önmagából kell kitermelnie a maga adott és sajátos szükségleteinek megfelelően: ez a tény kényszeríti arra az erdélyi magyarságot, hogy önálló szellemi életet éljen, és saját kultúrát teremtsen, ha élni akar.”²⁰

Új irány Makkai Sándor prédikációiban

Elsősorban Kálvin János, Frederic William Robertson, Fosdick és Francis Greewood Peabody voltak nagy hatással az igehirdető Makkaira, ők befolyásolták leginkább gondolatainak, előadói, igehirdetői stílusának irányát, alakulását, s ezekhez a hatásokhoz saját egyénisége is hozzáadódott. Mindig nagy figyelmet szentelt a történelmi koncepcióra, a magyar hasonlóságokra, az alapige kiválasztásánál pedig a történelmi időszerűsége és az aktualizálásra.

„A protestantizmust újra azzá kell tenni, ami lényege szerint mindig volt [...]: evangéliumi vallásossággá, eleven, egyéni hittapasztalású, vallásos élménnyé. A protestantizmus nem tan, nem erkölcsi nézetek összege, nem társadalmi, politikai, még csak nem is egyházi program, több ezeknél. Életirány, életminőség. Vissza kell hajolnunk az ősforráshoz, mely ezt az életirányt táplálja. Ez az ősforrás az evangélium, a krisztusi élet.”²¹

Mivel Makkai szerint az igehirdetés a gyülekezeti munka lelke, centruma, ahova minden más gyülekezeti munka szála összefut, és ahonnan minden kiindul. Az igehirdetés nem emberi okoskodást, bölcselkedést közöl ennek a világnak, nem egyénieskedő szónoklat, hanem Isten teremtő gondolata, terve, meg-

¹⁹ Makkai Sándor: *Magyar fa sorsa*, 289. és 291.

²⁰ Makkai Sándor: A mi utunk. In: *Ifjú Erdély* 1929, 225–246.

²¹ Makkai Sándor: Múlt, jelen, jövő. A Nagyenyedi Protestáns Nőegylet estjén, 1916. dec. 10. In: *Egyházi Újság* 1916, (133–138), 138. Ld. még Adorjáni Zoltán: *Makkai Sándor (1890–1951)*, 211.

váltó, megszentelő szava. Az igehirdetés meggyöngyülése a lelkészi hivatástudat és munka betegségét jelzi – mondja *Az igehirdetés válsága* című előadásában.

„Rettentő valóság az, hogy keresztyénységünk lármázó, vitakozó, versengő szózuhataggá lett, de tetterő, de cselekvő hatalom, de gyógyító szeretet nincs benne.”²²

Makkai sokféle lelkészi szolgálatban egy igen sokszínű igehirdetői munka bontakozott ki. Iskolai lelkészként, gyülekezeti lelkipásztorként, teológiai professzorként, majd püspökként megszámlálhatatlan istentisztelet, bibliaóra, tanévnnyitó, székfoglaló beszéd, tanévzáró beszámoló, evangelizáció és konferenciai előadás keretében volt alkalma lelkesítő, leleplező, felrázó, bátorító beszédeket mondani.

„A református lelkipásztorok nemzetünk őrállói is, prófétai és evangéliumi értelemben. Nem politikai vezérek, hanem a nemzet lelkiismerete ők, akik a nemzetük bűneinek tudatosá tétele és lelki értékeinek öntudatosítása által egy lelki megújulás vezéreikül rendeltettek az erdélyi magyar reformátusság tornyaiba.”²³

Nagyon jellemző, hogy Makkai Sándor elvei, a reformokra serkentés, a revízióra sürgetés és az öntudatra ébresztgetés hangjai minden előadásában, írásában és tervében megjelennek. Ugyanez érvényes prédikációira is. A bibliai Ézsau történetében is alkalmat talál a magyar református öntudat védelmére kelni, mint amely református keresztyén örökségünk és *elsőszülöttségi jogunk*,

„Ézsau sír, jajgat, véresre zúzza fejét, de csak egy áldás volt, és az elveszett. Nem találhatja meg a megbánás helyét az, aki istentelenül és parázna módon eladta elsőszülöttségi jogát. Testvéreim, rettenetes dolog az élő Isten kezébe esni! Ébredjete fel az álmóból, míg nem késő”²⁴

Makkai kezdeti igehirdetéseit vallásos elmélkedések voltak (ld. *Hittem, azért szolgáltam!* – prédikációs kötet, 1913), amelyeket a gyakorlatiasabb jellegű gyülekezeti prédikációk váltották fel (ld. *Zörgessetek és megnyitattik néktek* – a vajdakamarási és sárospataki évek prédikációs kötet, 1925), majd ezek építőbb szándékú, elmélyültebb, hitébresztő igehirdetésekké alakul át (*Ird meg, amiket láttál*, 1923). Ez utóbbiakban egyre erősebben érződik a hitvallásosság és a személyes jelleg.

Az *Aratás* (1926) és *A mi útunk* (1929) című prédikációs kötetekben még inkább érezzük a hitből hitbe szóló bizonyágtétel szavát és a hitvallások erősebb hatását. Makkai igehirdetői pályájának emelkedését *Az elátkozott óriások* (1928) és a *Nem békeséget...* (1932) című köteteknek beszédei jelzik, amelyekben tiszta reformátori hangon szól az evangélium.

Az igehirdető Makkaiiban a második világháborút követő években szólal meg a prédikátorjellem, ekkor tisztul le és nyer kiteljesedést benne az igazi prófétai hang. Igehirdetéseink jellemzője elsősorban a személyesség, amelyet az

²² Makkai Sándor: *A mi útunk*, 50.

²³ Uo. 212–221.

²⁴ Uo. 196.

egyes szám második személyű megszólításával fokoz. Ezt az *Itt és most*, a *Döntő napok* (1946) és az *Egymás terhét hordozzátok* (1946) kiadványok fémjelzik, amelyekben fontos szerepet kap a jövőre fordított tekintet, az eszkatológiai jelleg, az Isten országa. Ide kapcsolódó egyéb írásai: *Evangélium és egyház* (1932), *Az egyház válsága és a teológiai tudomány* (1937), *Az egyház missziói munkája* (1938), *Kijelentés és egyház* (1940), *Igehirdetés a háborúban* (1943).

Az igehirdetés alkalmait úgy értékeli Makkai, mint amelyek az Úr akarata és üzenete kimondásának ünnepi pillanatai. A lelkésznek azzal az elszánással kell felmennie a szószékre, hogy ott Isten prófétájává válik, s eközben Krisztus növekedik, ő maga pedig alább száll. Joggal nevezi őt Fekete Károly az ige teológusának:

„Prédikációi veretesek, olykor patetikusak és költői fordulatokban sem szegények, de nem ömlengően esztétizáló. [...] Stílusa minden erőteljessége mellett is óvakodott attól, hogy a stílus szépsége okozta élvezet lehetetlenné tegye az Ige igazi üzenetére való figyelmet. Nyelvezetének csiszoltságát eszközként felhasználta, de nem vált nála céllá soha.”²⁵

Makkai a szószéki szolgálatban is a legáldottabb cselekedetnek hitte, hogy

„[...] összes sorsdöntő kérdéseink megoldásánál egy döntő és irányadó törvényt keressünk: mindenütt, mindenben komolyan venni, életre-halálra komolyan venni a Krisztus evangéliumát!”²⁶

Az Ige szolgálatában nagy jelentőséget tulajdonított az evangelizációs alkalomnak (ld. *Döntő napok*, 1946), amelyeket „kihelyezett igehirdetéseknek” tekintett.

Makkai Sándor prédikációiban buzdít és nevel, felráz és feladatokat, célokat fogalmaz meg, ugyanakkor nemcsak Krisztus-csodálókat, hanem Krisztus-követőket kíván nevelni a szunnyadó tömegeből.

A teológiai oktatás reformja

Makkai tanári pályájának kezdetén még a vallás filozófiai megközelítését szorgalmazta, a hitet a vallás értelmi megismerésének tekintette. Szükség volt arra, hogy teológiai felfogásában szemléletváltás következzen be, és hogy „leszámoljon a maga kultúrprotestantizmusával”,

„[...] meglátta a liberális teológia válságát, és kereste az utat a hitvallásos, egyházépítő teológia felé. Nagy szerepe volt ebben az átrendeződésben annak,

²⁵ Fekete Károly: *Makkai Sándor gyakorlati teológiai munkássága*. Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár 2000, 117.

²⁶ Makkai Sándor: *A mi utunk*, 181.

hogy az 1918 utáni egyéni, családi és nemzeti katasztrófák Szentírás mellé kényszerítő éveiben Makkai hitében is megerősödött és átélte a megtérés csodáját.²⁷

Most már a sajátosan erdélyi református egyház életét akarta élőbbé, tevékenyebbé tenni.

Makkai teológiai pályafutása 1918 szeptemberében kezdődött, amikor Nagy Károly püspökké választása után megüresedett a gyakorlati teológiai tanszék, alig egy év sárospataki tanárság után visszahívták Kolozsvárra. Azonnal nekifogott a lehetőségek szerinti reformoknak: új dogmatika- és etikakurzust írt a régiék helyébe, sőt magát a tanítási módszert is teljesen új szemszögbe állította; megerősítette az Ige és a teológusok közötti kapcsolatot, s így közelebb hozta a tanítás és tanulás rendszerét, mindig a gyakorlatiasságot tartva szem előtt.

Nemsokára, 1921-ben már a teológiai akadémia igazgatójaként dolgozott azon, hogy a teológiai oktatás nyugati példára igyekezzon színvonalas, valóban egyetemi fokú oktatássá válni. A háború évei alatt a teológiai akadémia mint az ország egyetlen magyar nyelvű felsőoktatási intézménye a kisebbségi magyarság szellemi-lelki fellelegvárává vált. Makkai reformjai, újításai annak is köszönhetőek sikerüket, hogy tanártársai, sőt az erdélyi püspök is mellette álltak.

„Külső-belső frontokkal kellett megküzdenie, hiszen Trianon után a gáncsoskodó ellenerőkkel, a miniszteri rendeletek, intézkedések beszűkítő, nemzet- és egyházzromboló tendenciájával szemben kellett bevetnie diplomáciai érzékét.”²⁸

A megfogalmazott új eszmék megvalósulását a kiváló fiatal lelkészek képzésében látta. A bentlakás átalakítását is sürgette, szükségesnek látta egy nevelő kinevezését a szigorú, fegyelmezett nevelés érdekében, a nagyfokú szegénység miatt pedig a teológus ifjak jobb anyagi segélyezését szorgalmazta.

„Teendőkül a következőket sorolja fel: református tanárképzés és hitoktatás, állandó hitoktatók beállítása, a református nőnevelés felkarolása, vallástanári tanterv készítése és tankönyvek írása.”²⁹

A teológiai akadémia küldetését pedig ebben látta:

„Itt, a magyar kultúra tiszteletreméltó tényezői közt az elsők között állott, áll és kell állnia az Erdélyi Református Sionnak – amelyen a messzelátó őrtorony, a messze tekintő szem: a kolozsvári ref. theol. fakultás!”³⁰

Két elv irányítja a lelkészképzés reformálásában: feleljen meg a tudományosság követelményének, a teológusmivolt többlete pedig meghatározó legyen a hallgatók személyes életrendjében.³¹

²⁷ Fekete Károly: *Makkai Sándor gyakorlati teológiai munkássága*, 46.

²⁸ Fekete Károly: *Egyházunk egyik ébresztője: Makkai Sándor*, 7.

²⁹ Adorjáni Zoltán: *Makkai Sándor (1890–1951)*, 212.

³⁰ Makkai Sándor: A mi fakultásunk. In: *Református Szemle* 1918, (357–359) 359.

³¹ Ld. Makkai Sándor: Három év. Igazgatói évváró beszéd a református teológiai fakultáson jún. 22-én. In: *Az Út*, 6. évf. (1924/6), 131–136.

Makkai nagy szerepet tulajdonított a gyakorlati teológiának, „az anyaszent-egyház élettanának” nevezte azt, mert a gyakorlati teológia és a pedagógia (katekézis) munkájától függ az egész egyházi élet minősége, amely az „az életre koncentrált és minősített theologia maga.”³²

„Hogy milyen teológiai elvek alapján készült *A mi istentiszteletünk*, arról a következőket írta Makkai: »A kultusz arra való, hogy állandó formákat adjon az Istennel való lelki találkozásnak, amely az Ige által történik meg.«³³

Gyakorlati teológiai munkásságának csúcsa az 1947-ben megjelent *Poimenika*, amelyben elvégzi a gyakorlati teológia elhelyezését a bibliai, illetve rendszeres teológia mellett.

„A magyar teológiai köztudat centrumába beemeli az ekkleziasztika diszciplínáját. [...] Teológiai elképzelésével, gyakorlati munkájával »az egyház misszióvá, a misszió egyházivá« tételének Ravasz László által elkezdett programja mellé áll.”³⁴

Meghatározza a lelkigondozás szerepét és helyét a lelkipásztori szolgálatban, illetve a teológiai diszciplínák között, megnevezi a lelkigondozói feltételeket, példákat ad, és nagy lelkigondozó-személyiségeket is bemutat, például Szikszai Györgyöt, Ravasz Lászlót.

Egyházi reformok Makkai Sándor püspöksége alatt

Makkai Sándor ekképpen idézi fel püspöki szolgálatának kezdetét:

„Püspökké választásom időpontján teljesen tisztán állott előttem az igazság, hogy egyházunknak lelki hatalommá, vagyis valóban egyházzá kell lennie ahhoz, hogy a rábízott népet magyarságában, nemzeti műveltségében, társadalmi egységében és gazdasági egzisztenciájában is megtarthassa csakis azáltal, hogy református keresztyének hit- és szeretetközösségévé neveli.”³⁵

Nagy változásokat hozó püspöki szolgálata kerek tíz éve alatt (1926. április 14. – 1936. május 17. között) merész, de szükségszerű újításokat vezetett be. Közeli barátja és régi iskolatársa, Reményik Sándor írja kifejezően erről az évtizedről: „a mi viszonyaink között ötven év terhét jelentí sűrítve”.³⁶ A tények keserű számbavétele után rangsorolta az egyházkerület sürgős teendőit, és sürgősség szempontjából legelsőként a teológiai fakultás tantervét, tananyagát, bentlakását, rendszerét tervezte megreformálni. A legváltáságosabbnak a lelkipásztorokér-

³² Makkai Sándor: Az egyház válsága és a teológiai tudomány. In: *Magyar református önismereti olvasókönyv*. Kálvin Kiadó, Budapest 1997, 409–413.

³³ Fekete Károly: A református liturgiák története a XIX–XX. században. In: *Magyar Egyházzene*, VII. évf., 4. szám (1999/2000), 459–487. Ld. http://www.reformatus.hu/data/siteattachments/2/2013/1/27/Fekete_Karoly_liturgiatortenet.pdf.

³⁴ Fekete Károly: *Egyházunk egyik ébresztője: Makkai Sándor*, 19.

³⁵ Makkai Sándor: *Szolgálatom. Teológiai önéletrajz*, 107–108.

³⁶ Fekete Károly: *Egyházunk egyik ébresztője: Makkai Sándor*, 8.

dést látta, s ennek rendezését nevezte meg a legégetőbb feladatként. Bevezette a teológiára felvételiző jelöltek számára az első, előkészítő jellegű tanulmányi évet, a teológiai képzést kiegészítette egy ötödik tanulmányi évvel. Ugyanakkor a lelkésznevelés alapjává az újra felfedezett *Heidelbergi Kátét*, valamint a *II. Helvét Hitvallást* tette. Fekete Károly így összegezi a már püspökké választott Makkai Sándor egyházszerző tevékenységének eredményeit:

„A magyar iskolák bezárásának korában óriásiak azok az erőfeszítések, amelyekkel Makkai eléri új iskolák alapítását és régiek megmentését: 1926-ban leánygimnázium épült Kolozsváron, 1927-ben a megszűnt udvarhelyi fiúgimnázium helyébe tanítóképzőt és internátust rendeztek be, 1928-ban a kolozsvári leányszeretetházat leányinternátussá építették át. A szászvárosi Kun Kollégium iskolapolitikai akadályok miatt elnéptelenedett, helyébe nőiskola épült, mely Hunyad megye felekezeti iskoláinak hiányát igyekezett pótolni. A Kun Kollégium patinás épülete adott otthont az egyház árvaházának.”³⁷

Ezekon kívül 1927-ben létrejött Marosvásárhelyen öregotthon, 1931-ben pedig a kolozsvári Református Kórház is.

Makkai püspöksége alatt került sor 1929-ben a Romániai Református Egyház első zsinati ülésére, s ugyanebben az évben adták ki az új liturgiát *A mi istentiszteletünk. Az Erdélyi Református Anyaszentegyház Ágendáskönyve* címmel, amely az ő kezdeményezésére és az ő szerkesztésében jelent meg, s amely által megvalósult a már régóta tervezett és időszerű revíziója az istentiszteleti rendnek.

„Az egyház a nemzet életében a lelki őrálló, a prófétai tiszt hordozója avégre, hogy ez az öntudat Isten Igéjének mértéke alatt álljon, tisztuljon, érvényesüljön.”³⁸

A „régí” és „új” munkások. Egyházunk életének fordulópontja című írásában³⁹ nemcsak megfogalmazta az egyház válságának diagnózisát, amely szerint az egyház világi volt tanításában, és nem jellemezte hitvallásosság, vagyis nem volt *egyház* a szó evangéliumi, kálvini értelmében. De e kemény ítélet mellett annak érdekében, hogy az egyház *egyházzá* váljék, tizenegy pontos programot is meghirdetett, amelynek lépései a következők voltak: az egyházfegyelem létrehozása; a lelkipásztori munka revideálása; igazi papnék nevelése; politikamentes egyházi élet folytatása; ifjúsági konferenciák szervezése; minden kétezer lélek gondozására egy lelkipásztor kinevezése; az egyházmegyék újraalakítása a lelki munka sikere érdekében; intenzív népies iratterjesztés; a lelkipasztorképzés gyakorlati irányú reformja; az igehirdetők mentesítése az anyagi ügyviteltől; felekezeti iskolák gondjának felkarolása.⁴⁰

³⁷ Fekete Károly: *Makkai Sándor gyakorlati teológiai munkássága*, 25.

³⁸ Fekete Károly: *Egyházunk egyik ébresztője: Makkai Sándor*, 62.

³⁹ Makkai Sándor: A „régí” és az „új” munkások. Egyházunk életének fordulópontja. In: *Az Út*, 6. évf. (1924/3), 77–81.

⁴⁰ Ld. Adorjáni Zoltán: *Makkai Sándor (1890–1951)*, 215.

Szintén püspöki szolgálata idején alakította meg és karolta fel a Református Nőszövetség munkáját, felismerve azt a többletet, amelyet az asszonyok munkája és lelkesedése jelenthet. Ravasz László így vallott Makkai ilyen téren végzett tevékenységéről:

„Benne jelentkezett az egyház dinamikája. [...] Csodálatos eredményeket ért el Erdélyben a nőszövetséggel.”⁴¹

Tagja lett az Erdélyi Múzeum-Egyletnek, a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Irodalmi Társaságnak, és éppen a legkimerítőbbnek vélt időszakában, püspöki szolgálata alatt jelentette meg szépirodalmi műveit, elbeszéléseket, novellákat, méltatásokat, cikkeket, tanulmányokat, előadásokat a különböző egyházi és szépirodalmi folyóiratokban, sőt nagyregényeket is.

E sokféle ágazó tevékenység mellett arra is futotta idejéből, hogy rendszeresen tartott előadásokkal, evangelizációkkal, egyházi folyóiratok szerkesztésével támogatta az elméletben megszületett tervek megvalósítását, és tízévi püspöksége alatt mintegy ötszáz templom és iskola épült az Erdélyi Református Egyházkerületben.

Liturgiai reform

Az 1921. évi egyházkerületi közgyűlés megállapította, hogy a régi, Nagy Péter – Vadas József-féle *Ágenda* (1866) elfogyott, de az már nem is volt alkalmas a megújult kor megújult szellemiségű lelki igényeinek kielégítésére, és Makkai Sándor szerint „sok tekintetben elavult és hiányos volt”, s így feltétlenül szükséges volt egy új ágendáskönyv kiadása,⁴² amint ő ezt már püspöki székfoglaló beszédében is megfogalmazta:

„A magam részéről 1925-ben *Öntudatos Kálvinizmus* című munkámban, 1926-ban pedig püspöki székfoglaló beszédemben körvonalaztam és sürgettem kultuszunk ügyének rendezését nemcsak abból a szempontból, hogy *Ágendáskönyv*ünk nincs, hanem azért is, hogy istentiszteletünk végre a református öntudatnak és kegyességnek megfelelővé és egységében az egyház hatalmas erőtenyezőjévé lehessen.”⁴³

Imre Lajos mellett már 1921-ben egyik elnöke volt annak a bizottságnak, amelyet Nagy Károly püspök jelölt ki az új agenda megszerkesztésére. Ez a munka viszont abbamaradt különböző okok miatt. A munkacsoport 1927-ben látott neki újra az ágendakészítésnek, s így született meg az új *Erdélyi Református Ágendáskönyv*, amelyet 1950-ig, a még újabb, Vásárhelyi János-féle *Református Ágendáskönyv* kiadásáig használtak az erdélyi református gyülekezetek.

⁴¹ Ld. Adorjáni Zoltán: *Makkai Sándor (1890–1951)*, 217.

⁴² Makkai Sándor (szerk.): *A mi istentiszteletünk. Az Erdélyi Református Egyház Ágendáskönyve*. Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár 1929, 5.

⁴³ Makkai Sándor (szerk.): *A mi istentiszteletünk. Az Erdélyi Református Egyház Ágendáskönyve*, 6.

Ebben az 1929-ben kiadott ágendában magyarázat fűződik minden liturgiai elemhez, amelyekben az imádságok, énekek, prédikáció felől adtak hasznos tanácsokat. Makkai célja egy egységes istentiszteleti rendtartás megállapítása volt, ugyanakkor az igazi református istentisztelet újraérvényesítése az újítások és kiegészítések által, ugyanis

„[...] a kultusz arra való, hogy állandó formákat adjon az Istennel való lelki találkozásnak.”⁴⁴

Az istentiszteletek rendjébe új mozzanatok kerültek, például a rendes vasárnapi istentisztelet esetében a bibliaolvasás, a bűnvalló imádság, a hitvallás és a feloldozás. Munkájuk eredménye egy öntudatos, közösségi jellegű, egységes istentiszteleti rend megalkotása lett olyan időkben, amikor „az istentiszteleti formák vidékenként és gyülekezetenként szabadon tenyészthettek”.⁴⁵

Az iskolarendszer reformja. Nemzetnevelés az új kihívások idején

Makkai Sándor a következőben látta a köznevelés sikerét:

„A köznevelés sikerének titka éppen abban van, hogy nem kívülről és felülről erőszakolnak népünkre egy idegen kultúrát, hanem alulról és belülről építjük meg a sajátos népi kultúrörökségnek az európai kultúrkinccsel való egyszéges összeforrasztásával a magyar műveltséget”.⁴⁶

Iskolai-nevelési reformja talán a legteljesebb. Egészen új rendszert fogalmaz meg különböző írásaiban, amelyek közül a legfontosabbak: *Magyar nevelés, magyar műveltség* (1937), illetve *Tudománnyal és fegyverrel* (1939). Az általa sürgetett nemzetnevelési reformokat is erős gyakorlatiasság jellemzi, ugyanakkor indokoltak és sajátosak, ugyanis konkrétan az erdélyi, közelebbről a kisebbségi sorban élő magyar diákokra vonatkoznak. Makkai önmagával szemben is követelményként állítja fel azt, amit munkatársaitól is elvár, hogy a magyar nemzetnevelést ne nyugati mintáról magyarosítva próbálják lemásolni, hanem olyan céltudatos, egységes, minden korosztályra kiterjedő tantervet alkossanak, amelyben mindenekelőtt a nemzeti vonásokat, helyi adottságokat veszik figyelembe, hogy

„[...] a nemzet önmaga megismerése alapján, saját egzisztenciájának öntudatos vállalása által felelhessen az Idő kérdésére: ez vagyok, ezt akarom, így remélek! Ezért hangoztatjuk azt a követelményt, hogy a nemzetnevelésnek döntő politikai ügyé kell lennie.”⁴⁷

⁴⁴ Makkai Sándor: *Öntudatos kábhizmus*, 45.

⁴⁵ Uo. 37.

⁴⁶ Makkai Sándor: *Szolgálatom. Theologiai önéletrajz*, 127.

⁴⁷ Makkai Sándor: *Tudománnyal és fegyverrel. (Arte et Marte.) A nemzetnevelés terve*, 8.

Bár sok rendben és nagyon élesen fogalmazta meg kritikáit, Makkai mégsem a lemondás vagy reménytelenség, illetve ügyvesztettség jegyében ír. Bírálja a magyar iskolát, a magyar észjárást, szokásokat, gyakorlatot, a magyar társadalmat. Ugyanakkor rámutat az önrevízió irányára, a magyar nép erősségeire és lehetőségeire is, erősíti a kapcsolatot az iskola és társadalom között, és rádöbben a címzetteket, hogy ez megmaradásunk legéletbevágóbb szükséglete, tudniillik a magyar kisebbségi iskolaügy reformja, amelyet a magyarság meg nem kerülhet,

„[...] hacsak mint műveletlen, alkalmatlan és haszontalan tengődő, maga nem akarja jóváhagyni a világ részéről mindig aláírásra kész halálos ítéletét.”⁴⁸

A nemzeti nőnevelés témakörében Makkai kiemelte a családanyává nevelés fontosságát, és azt hangsúlyozta, hogy az egészséges magyar nemzetet egészséges családok alkothatják. Tehát megnő ezáltal a család szerepe.

Makkai terveinek, revízióinak legfontosabb szempontja mindig a magyar nemzet, a magyarság testi-lelki és közösségi érdeke, következésképpen megreformált iskolarendszerének minden tanóráját erre az igényre kívánja építeni. Az erkölcsi és jellembeli nevelés kulcsa szerinte a szülők kezében van, ez pedig a szoktatás.

A magyar nemzeti kisebbség iskolakérdésének tekintetében a kisebbség kénytelen a törvényes állami hatalom tiszteletében élni, ámde ez semmiképpen sem jelentheti azt, hogy a kisebbség lemondana ősi, isteni és emberi jogainkról, tudniillik az anyanyelv, a vallás és a kultúra gyakorlásáról.

„Az, hogy mi anyanyelvünkhöz és vallásunkhoz, kultúránkhöz ragaszkodunk, és azokat, mint legszentebb kincseinket nemcsak megtartani, de életünkben szabadon fejleszteni, gyarapítani és érvényesíteni törekszünk, a legtermészetesebb dolog, [...] nem ismerek ennél természetesebb, tiszteletreméltóbb és méltánylandóbb emberi jogot.”⁴⁹

Arra buzdít minden magyart, minden szülőt és diákot, hogy noha igazságos emberi jogukat nemcsak korlátozzák, hanem fájdalmasan meg is csonkítják, az eltulajdonított felekezeti iskolákat nem adják vissza, azok részére államsegélyt nem nyújtanak, bezáratják, és román tannyelvű iskolaként, imaházként, tanítói lakásként, csendőrségi helyiségként használják azokat, a gyermekeket az egyházi iskolákból államiakba kényszerítik, a szülőket megfélemlítik, fenyegetik, nyelvhasználatukat visszaszorítják, földterületeiket kisajátítják, a külföldi tanulást megtiltják, mindezekkel szemben öntudatos nevelésre sürget, hogy a magyar szülő akarjon gyermekeiből magyar és keresztyén jellemeket nevelni. „Egyszóval, hogy merjen élni!”⁵⁰

A tananyag szervezésének kérdéseiben is konkrét javaslatokat sorol fel: több órát és figyelmet kellene fordítani a testnevelésre, a szakképzettségre, egy mo-

⁴⁸ Makkai Sándor: *Tudománnyal és fegyverrel. (Arte et Marte.) A nemzetnevelés terve*, 107.

⁴⁹ Makkai Sándor: A magyar nemzeti kisebbség iskola-kérdése. In: *Református Szemle* 1925, (3–11) 3.

⁵⁰ Uo. 10.

dern idegen nyelv elsajátítására, a jogi-politikai ismeretkör, a néprajzi, nemzeti történelmi, filozófiai, illetve művészeti (kiemelten a rajz és ének) oktatására, valamint a műhelygyakorlat, a kísérletezés beiktatására. Végül megrajzolja az egyház, a keresztyén szellem szerepét is ebben a mindent magába ölelő nevelési reformprogramban, amely felekezeti korlátokon felülemelkedve szolgálja az öntudatos magyar nemzedék kinevelését. Az alapkövetelmény pedig az, hogy a vallásoktatás vallásos nevelés is legyen, ugyanakkor jellemalkotás, életre való indítás és gyakorlás, ezenkívül lelkigondozás és misszió. Végül így vélekedik az iskolarendszer általa megfogalmazott reformjáról és a nemzetnevelésről:

„Ezek a vélemények nem rendkívüli, forradalmi és hajmeresztően újszerű képzelgések, hanem természetes, egyszerű, elemi létparancsok, melyeknek teljesítését a nemzeti egzisztencia úgy igényli, mint a testi szervezet a levegőt és a táplálékot.”⁵¹

Missziói reformok

Makkai Sándor fogalomértelmezésében az egyház *missziói egyházat* jelent, s ezért az egyház feladata ez: misszióivá lenni. Szándékainak, terveinek legtömörebb megfogalmazása lehet ez: legyen az erdélyi egyházi misszió nemzeti misszió is!

A Makkai Sándor által kezdeményezett és indított misszióról 1916-ban olvassuk az első híradást, amikor a Kolozsvári Református Egyházmegye lelkészei elé terjesztette az egyház feladataként értelmezett kálvinista szellemben való nemzetnevelési igényét. Történt mindez a *Református Kollégium* elnéptelenedése, a Theológiai Fakultás kiürülése, az egyházi élet elerőtlenedése idején, az egyházmegyei *Közgyűlés* mégis teljes mértékben elfogadta azt. Debreceni korszakának idején, 1936-ban kezdte meg igazán missziói tevékenységét, programja az egyház misszióivá, a misszió egyházivá tétele, amelyet nem kívülről vagy felülről, hanem az egyházközségeknek saját magukból kiinduló, önerőből történő missziót jelent: nő- és férfiszövetséget, gyermek-, illetve ifjúsági munkát, biblia-csoportokat és önkénteseket kátémagyarázatos istentiszteletek bevezetésével.⁵² Ahhoz, hogy a misszió a leghatékonyabban és legátfogóbban működhessen, Makkai maga szerkesztette az *Útmutató* című rövid életű folyóirat első négy számát (1947–1948), kiadta az *Élő gyülekezet* (1948) című tanulmánykötetét.

Kiemelten fontosnak tartotta ebben a munkában a nőszövetség szerepét, amely munka sikerességének szükséges feltételei a rend, fegyelem, szervezet, tisztségek, munkaterv és eszközök.

A missziói munka eredményeinek megjelenésével párhuzamosan azonnal megjelentek a visszahúzó, gátló, akadályozó intézkedések is, és ami még fáj-

⁵¹ Makkai Sándor: *Tudománnyal és fegyverrel. (Arte et Marte.) A nemzetnevelés terve*, 77.

⁵² Ld. Makkai Sándor: Az egyház missziói munkája. In: *Protestáns Szemle* 1936, 319–322.

dalmasabb, éppen az egyházi élet szereplői részéről. A missziói munka elkezdett visszahúzódni, elerőtlenedni, beszorulni a hivatalos egyház keretei közé.

Ekkleziasztikai-missziológiai szempontból fontos műve *Az egyház missziói munkája* (1938), amely egyháztörténeti felvezetéssel kezdődik, majd az egyház missziói feladatainak három szintjéről szól: a pásztori, a gyülekezeti, illetve a külmisszióról. Végző soron túlzott mértékben kiszélesíti és általánosítja a misszió körét, írásaiban az egyház szinte minden munkája a misszió neve alá került, ugyanakkor az az érdeme, hogy rámutatott a misszió jelentőségére az egyházi szolgálatban, és elmélyítette az egyháznak ezt a felelősségét, amely szerinte a reformáció megélése.

1947-ben az *Országos Konvent* missziói előadójává választották Makkai Sándort, azonban míg ő fáradhatatlanul szervezett, írt, beutazta az országot, evangelizált, bibliaiskolát alapított, addig a hivatalos egyház erői szabályozták és gúzsba kötötték a missziói munkát.

Összegzés

Makkai Sándor korának hangos lelkiismerete volt, prófétai lelkülettel látta, értékelte az erdélyi magyarság Trianon utáni sajátos helyzetét, amelyben őrállói lélekjelenléttel, felelősen fogalmazta meg egyházi és nemzetnevelési reformjait, kiáltványait és prédikációit. Mindezek az adott helyzetben megtartó erőnek, vigasztalásnak számítottak a magára maradt nemzetrészen önazonosságának újrafo-galmazásakor, sőt azóta sem veszítették el aktualitásukat.

A megváltozott erdélyi körülmények között, amikor keressük egyházunk kibontakozásának, a misszióinak az útjait, mindegyre Makkai Sándor nevével, újjászervezési programirataival, az általa bevezetett egyházi reformokkal találkozunk. Makkai felrázó, megelevenítő, szolgálatra hívó szándéka az élet minden dimenziójában végzett reformok végrehajtására sürgetett.

„Az emberi élet legmagasztosabb, legszebb pillanatai azok, mikor az adventi sötétségben, adventi fájdalokban vergődő lélek felett hirtelen felgyúló meglátások, fenséges eszmények ragyogása árad el. Nem csoda, ha ilyenkor mindig a legszentebb jelenlétét érezzük. És néha nagy, közös megpróbáltatások idején, egy egész nemzetre reáefekvő reménytelenségek éjjelében gyűl fel ez a fény.”⁵³

⁵³ Makkai Sándor: A márciusi eszmény. In: *Református Szemle* 1912, (177–179, 193–197) 177. Ld. még Makkai Sándor: „*Hittem, azért szóltam.*” (*Vallásos elmélkedések.*) Egyházi Újság Könyvtára. Szerk. Barabás Samu. Az Egyházi Újság Kiadóhivatala, Kolozsvár 1913.

Felhasznált irodalom

- Adorjáni Zoltán: Makkai Sándor (1890–1951). In: Kozma Zsolt (szerk.): *Akik jó bizonyosságot nyertek. A Kolozsvári Református Theológiai Fakultás tanárai 1895–1948*. Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár 1995, 206–234.
- Fekete Károly: A református liturgikák története a XIX–XX. században. In: *Magyar Egyházzene*, VII. évf., 4. szám (1999/2000), 459–487.
- Fekete Károly: *Egyházunk egyik ébresztője: Makkai Sándor*. Kálvin Kiadó, Budapest 2001.
- Fekete Károly: *Makkai Sándor gyakorlati teológiai munkássága*. Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár 2000.
- Fekete Károly: Személyiség – érték – életmodell. A fegyelmezés témakörének megközelítése Makkai Sándor pedagógiai és valláspedagógiai munkásságában. In: *Sárospataki Füzetek* 2015/3, 43–56.
- Makkai Sándor: A mi egyházi konferenciánkról. In: *Sárospataki Református Lapok*, 1918, 116.
- Makkai Sándor: A konfirmáció reformja. In: *Az Út*, 2. évf. (1916/5) 140–142.
- Makkai Sándor: A konfirmáció reformja. In: *Az Út*, 2. évf. (1916/7–8) 196–199.
- Makkai Sándor: A konfirmáció reformja érdekében. In: *Az Út*, 2. évf. (1916/5) 140–142.
- Makkai Sándor: A magyar nemzeti kisebbség iskola-kérdése. In: *Református Szemle* 1925, 3–11.
- Makkai Sándor: A márciusi eszmény. In: *Református Szemle* 1912, 177–179.
- Makkai Sándor: A mi utunk. In: *Iffjú Erdély* 1929, 225–246.
- Makkai Sándor: A mi fakultásunk. In: *Református Szemle* 1918, 357–359.
- Makkai Sándor (szerk.): *A mi istentiszteletünk. Az Erdélyi Református Egyház Ágendáskönyve*. Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár 1929.
- Makkai Sándor: A „régí” és az „új” munkások. Egyházunk életének fordulópontja. In: *Az Út*, 6. évf. (1924/3), 77–81.
- Makkai Sándor: Az egyház missziói munkája. In: *Protestáns Szemle* 1936, 319–322.
- Makkai Sándor: Az egyház válsága és a teológiai tudomány. In: *Magyar református önismereti olvasókönyv*. Kálvin Kiadó, Budapest 1997.
- Makkai Sándor: Az elátkozott óriások. (Nyolc előadás.) Minerva, Kolozsvár 1928. In: *Napkelet* 22. sz., 1928. nov. 15., 782–783.
- Makkai Sándor: Három év. Igazgatói évzáró beszéd a református teológiai fakultáson, jún. 22-én. In: *Az Út*, 6. évf. (1924/6), 131–136.
- Makkai Sándor: *Magunk revíziója*. Erdélyi Szépmíves Céh kiadványai 51. Erdélyi Szépmíves Céh, Kolozsvár 1931.
- Makkai Sándor: *Magyar fa sorsa*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár 2003.
- Makkai Sándor: *Magyar nevelés, magyar műveltség*. Révai kiad. és ny., Budapest 1937.
- Makkai Sándor: Múlt, jelen, jövő. A Nagyenyedi Protestáns Nőegylet estéjén, 1916. dec. 10. In: *Egyházi Újság* 1916, 133–138.
- Makkai Sándor: *Öntudatos kálvinizmus. A református magyar intelligencia számára*. Soli Deo Gloria kiadása, Budapest 1925. (Második kiadása: Makkai Sándor: *Öntudatos kálvinizmus. A református magyar intelligencia számára*. „Az Út” kiadása, Kolozsvár 1926.)
- Makkai Sándor: *Szolgálatom. Teológiai önéletrajz*. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest 1990.

Makkai Sándor: *Tudománnyal és fegyverrel. (Arte et Marte.) A nemzetnevelés terve*. Révai kiad. és ny., Budapest 1939.

Németh László: Makkai Sándor: Az elátkozott Óriások. In: uő: *Két nemzedék. Tanulmányok*. Magvető Kiadó, Budapest 1970, 169–161.

Pukánszky Béla: *Személyiségpedagógia elméletben és gyakorlatban. Habilitációs értekezés*. [Kézirat], Debrecen 1999, 118–121.

* * *

This paper presents a summary of Sándor Makkai's lifework (1890–1951) focusing on his frequent appeals to reform. This study concentrates on those publications in which he reassesses national, ecclesiastical and personal issues. I offer a review of the situation of the church, the theological education, the components of the national pedagogy and minority politics. We also perceive his major achievements as a pastor, as a theological professor and as the bishop of the Transylvanian Reformed Church District. He was critical towards the practices and beliefs of his age, and his reforms aimed to reach the most divergent issues. He raised existential questions, encouraged the members of his nation of a minority status. He superseded his age with his vision, so that some of those still wait to be accomplished. Sándor Makkai was the loud conscience of his generation.

Keywords: Sándor Makkai, religious pedagogy, ecclesial reform, minority politics.